

HYLKEMA
CONSULTANTS

ARCHITECTUUR
ERFGOED
HERONTWIKKELING

Bouwhistorische verkenning

Kantoorgebouw en portierswoning
BergOssfabriek te Oss

© 2012, Hylkema Consultants BV

POSTADRES
DOELENSTRAAT 20
3512 XJ UTRECHT

T: +31(0)30 2328866
info@hylkemaconsultants.nl
www.hylkemaconsultants.nl

BTW NL 80.44.205.15
BIC-code: RABO NL 2 U
KvK 30130142

Inhoud

ALGEMENE GEGEVENS	4
HOOFDSTUK 1 INLEIDING	5
HOOFDSTUK 2 BOUWGESCHIEDENIS	7
2.1 Stedenbouwkundige ontstaansgeschiedenis	7
2.2 Bouwgeschiedenis	10
HOOFDSTUK 3 BOUWHISTORISCHE BESCHRIJVING	14
3.1 Inleiding	14
3.2 Stedenbouwkundige situatie	14
3.3 Exterieur	14
3.4 Constructie	16
3.5 Interieur	18
HOOFDSTUK 4 WAARDESTELLING	20
4.1 Inleiding	20
4.2.1 Externe waardestelling	20
4.2.2 Samenvatting externe monumentwaarde	24
4.3 Interne monumentwaarde	24
4.3.1 Kantoorgebouw	24
4.3.2 Portierswoning	26
4.4 Samenvatting	26
HOOFDSTUK 5 ADVIES	28
COLOFON	29
VERANTWOORDING	29
BIJLAGEN	30
I -Redengevende omschrijving	30

HYLKEMA
CONSULTANTS

ARCHITECTUUR
ERFGOED
HERONTWIKKELING

Algemene gegevens

Naam:	Kantoor en portierswoning Bergoss fabriek
Adres:	Bram van den Berghstraat 22 5348 JT Oss
Gemeente:	Oss
Kad.gemeente:	Oss
Kad. sectie/nr.:	E/6445
Monument:	516594 (kantoorgebouw, de dienstwoning is niet beschermd)
Complex:	n.v.t.
Redengevende omschrijving, onderdeel 'waardering':	Het kantoorgebouw is als bijzondere uitdrukking van zowel een sociaal-economische als een typologische ontwikkeling van algemeen cultuurhistorisch belang. Het kantoorgebouw heeft bijzonder architectuurhistorisch belang vanwege het bijzondere materiaalgebruik en de ornamentiek in met name baksteen, natuursteen hout en tegels. Het kantoorgebouw is van algemeen belang vanwege de hoogwaardige architectonische kwaliteit van de samenstellende onderdelen. Het kantoorgebouw is van algemeen belang vanwege de architectonische en typologische zeldzaamheid.

Locatie:

Hoofdstuk 1

Inleiding

In opdracht van Patrimonium BV heeft Hylkema Consultants BV een bouwhistorische verkenning uitgevoerd naar het kantoorgebouw en portierswoning van de voormalige BergOssfabriek te Oss. Het kantoorgebouw is aangewezen als Rijksmonument, de naastgelegen portierswoning heeft geen monumentale status. Het doel van voorliggende verkenning is om de monumentwaarden aan de hand van de 'Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek' (2009) in kaart te brengen.

In mei 2002 is er door H.F.G. Hundertmark een gedegen bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd. Sindsdien zijn veel tussenwanden en (verlaagde) plafonds verwijderd. Hierdoor is niet alleen meer kennis over de bouwgeschiedenis verkregen, maar dient er tevens gekeken te worden of de waarderingsplattegronden aangepast dienen te worden.

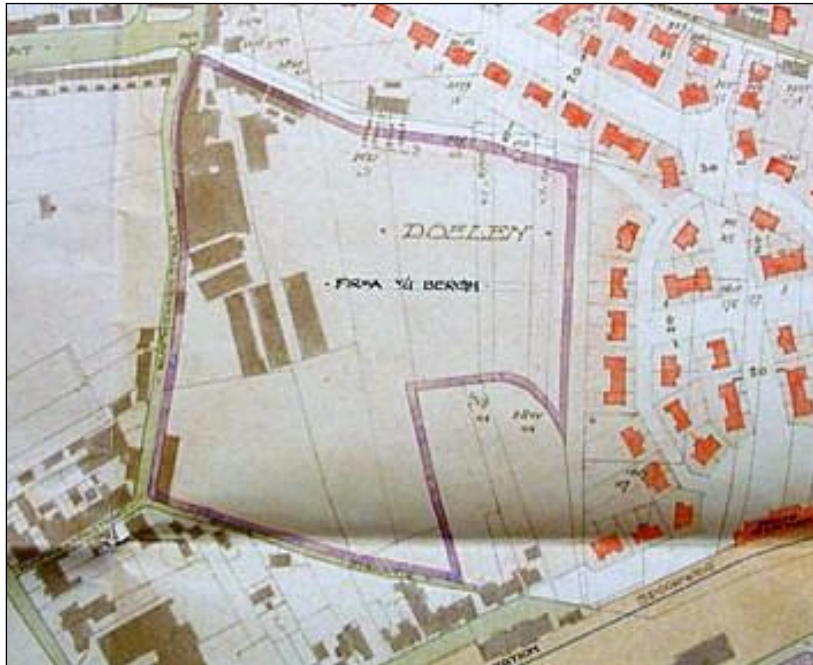
De bouwhistorische verkenning is als volgt opgebouwd:

Hoofdstuk 2 bespreekt kort de historische achtergrond op het gebied van de stedenbouwkundige ontstaansgeschiedenis van de locatie en de bouwgeschiedenis van de objecten. Als belangrijkste bronnen dienden het rapport van de heer Hundertmark, historische bouwtekeningen en afbeeldingen en waarnemingen ter plekke.

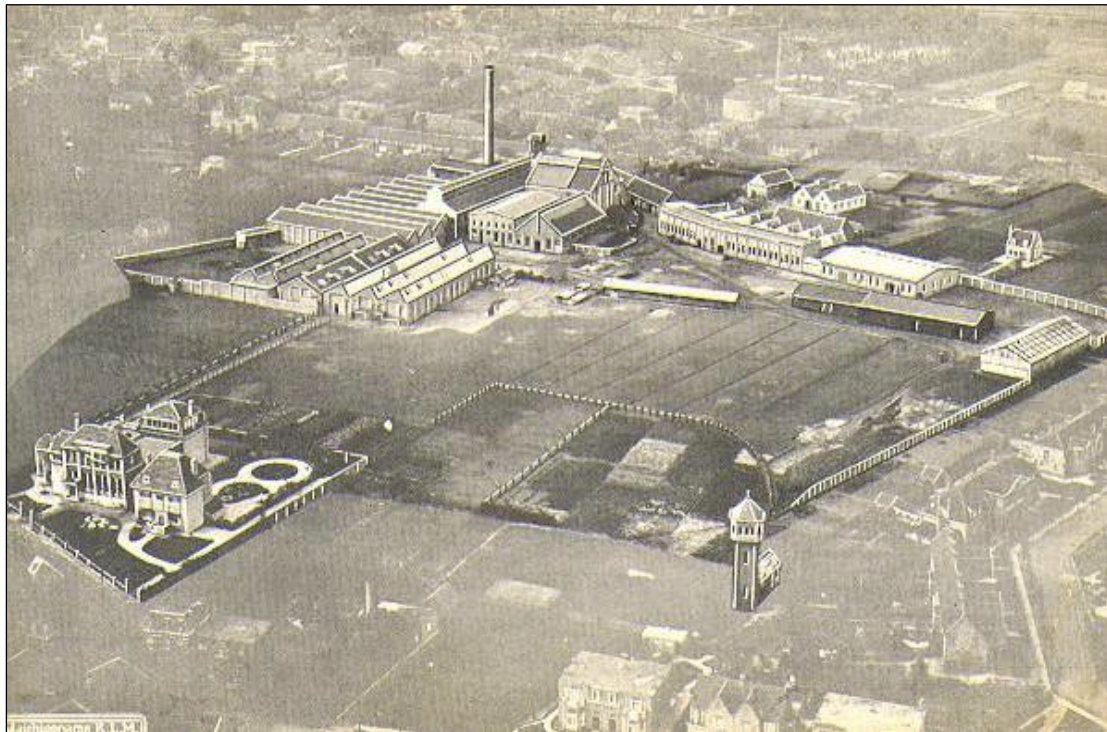
Hoofdstuk 3 beschrijft beide panden in bouwhistorische termen, zowel het exterieur, de constructie als het interieur worden hier beschreven. Deze beschrijving is beknopt omdat deze zowel in het rapport uit 2002 als in de redengevende omschrijving van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed uitvoerig worden beschreven.

Hoofdstuk 4 geeft een waardestelling van beide gebouwen. Op plattegronden is middels een kleurcodering aangegeven of er sprake is van een hoge, positieve of indifferente monumentwaarde. Een hoge monumentwaarde impliceert noodzakelijk behoud, een positieve monumentwaarde wenselijk behoud. Dit verschil is van belang bij het maken van eventuele afwegingen in het kader van de herbestemming van de panden.

Het rapport wordt in hoofdstuk 5 afgesloten met enkele adviezen.

1918- detail stedenbouwkundig plan voor het gebied 'De Doelen' in Oss. Het omkaderde terrein was eigendom van de firma v.d. Bergh. In de punt rechtsonder werd het kantoorgebouw gerealiseerd. [bron: BHIC]

1923 – De BergOssfabriek ingetekend op een luchtfoto. Linksonder het kantoorgebouw met links de portierswoning en rechts de directeurswoning. De directeurswoning is niet meer aanwezig. Duidelijk is te zien dat het kantoorgebouw de verkavelingsrichting van de fabrieksgebouwen volgt. [bron: stadsarchief Oss]

Hoofdstuk 2

Bouwgeschiedenis

2.1 *Stedenbouwkundige ontstaansgeschiedenis*

Het kantoorgebouw en portierswoning van de voormalige BergOss fabriek zijn gelegen in de bebouwde kom van Oss, ten zuidoosten van het centrum en ten noorden van het station. De panden bevinden zich aan de noordoostelijke zijde van de Bram van den Berghstraat. Deze straat, oorspronkelijk 'Spoorstraat' geheten, vormt een verbinding van de Oostwal naar de Spoorlijn.

De oorsprong van de BergOss fabriek gaat terug naar 1856. In dat jaar dienden Daniël van den Bergh en zijn neef Isaac van der Wielen bij de gemeente Oss een verzoek in voor het oprichten van een wattenfabriek. In datzelfde jaar werd hier toestemming voor verleend. Het begon als een kleine fabriek in een woonhuis aan de Molenstraat te Oss. Opgehaalde lompen werden hier tot fijn pluiz gemalen. Deze zogenaamde 'grauwe watten' werden gebruikt om doorgestikte dekens, stoelzittingen en kleding mee te vullen.

In 1864 vertrok Isaac van der Wielen naar Den Haag. Daniël van den Bergh zette het bedrijf alleen voort. Twee jaar later overleed hij waarna zijn zoon Jacob van den Bergh de zaak samen met zijn twee broers Hijman en Simon over nam. Nadat Simon vanaf 1872 verder ging in een margarinefabriek brachten de broers Jacob en Hijman de wattenfabriek tot verdere bloei. Omdat de fabriek meer ruimte nodig had werd grond aangekocht aan de Walstraat in Oss. Hier werd een nieuwe wattenfabriek en een woonhuis gebouwd. In 1880 moderniseerde de fabriek door de komst van de eerste stoommachine. Vanaf dat jaar krijgt de wattenfabriek de naam 'Gebroeders v/d Bergh'.

Uitbreiding van het bedrijf vindt plaats in 1888. In dat jaar wordt het bedrijf verplaatst naar een woning op de hoek van de Klaphekenstraat en de Goudmijnstraat. Er werden nu niet meer alleen watten geproduceerd, maar ook kapok. Kapok werd gebruikt voor de vulling van bedden, kussens en matrassen. Hiermee behaalden de gebroeders Van den Bergh grote faam; de fabriek kon daarom snel groeien.

In 1906 werd de fabriek vergroot ten behoeve van de productie van watten, bestemd voor dekens, kleermakers en verpakkingen. Ook verband en bijouteriewatten werden nu geproduceerd. In 1911 werd er nog een wattenfabriek gebouwd, ditmaal voor de fabricage van melkfilterwatten. In 1912 en 1915 werd er meer terrein aangekocht en werd de fabriek verder uitgebreid.

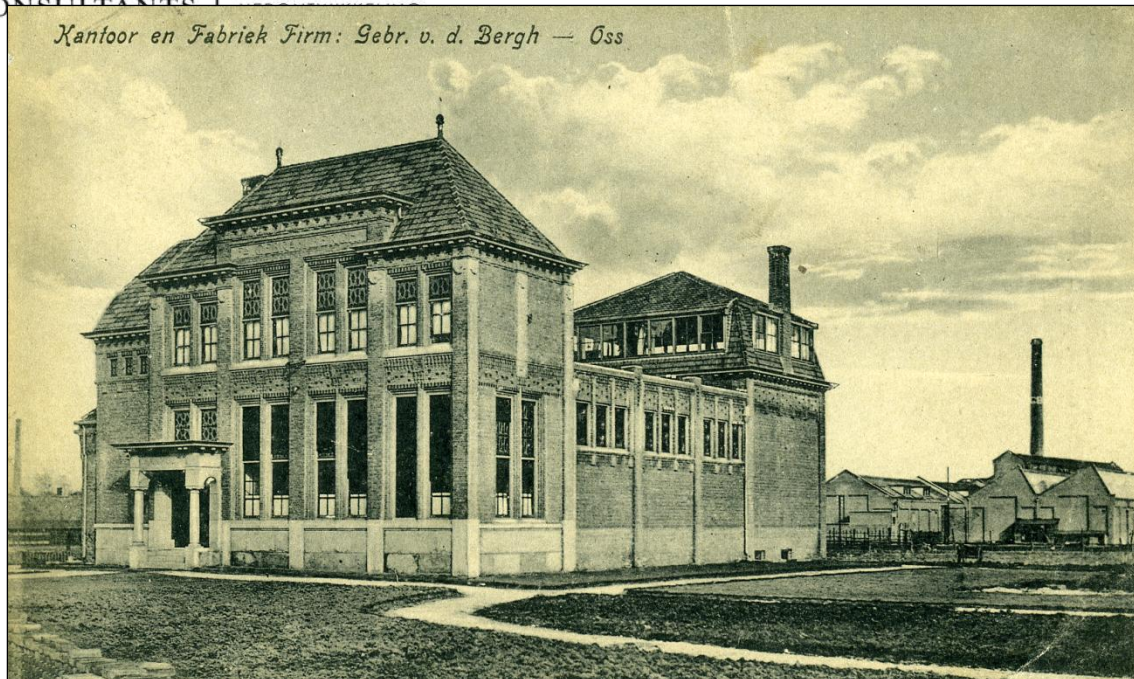
Een nieuw omslagpunt deed zich voor in 1916. In dat jaar werd een weverij opgericht. Hier hield men zich bezig met het spinnen, weven en verven van moquette (een fluweelachtige meubelstof). Dit werd later uitgebreid met de fabricage van tapijten, smyrna-kleden, tafelkleden, divan, kapstokkleden en verschillende meubelbekledingsstoffen. Niet alleen de fabricage van de stoffen vond in Oss plaats, maar ook het vervaardigen van de machines en

het ontwerpen van de dessins. In 1917 werd een eigen elektrische centrale gebouwd.

HYLKEMA
CONSULTANTS

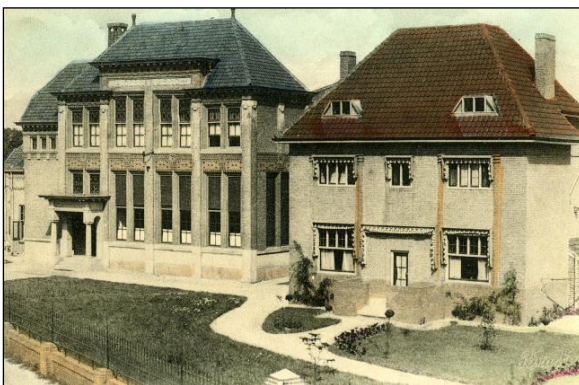
ARCHITECTUUR
ERFGOED

Het kantoorgebouw van de Firma 'Gebroeders v.d. Bergh' met op de achtergrond de fabrieken. De foto is in 1919-1920 gemaakt, vlak na de oplevering. [bron: stadsarchief Oss]

Rond 1924 – interieur van de kantoorzaal. [bron: stadsarchief Oss]

Ingekleurde ansichtkaart van het kantoorgebouw en naastgelegen directeurswoning. Beide gebouwen zijn nog niet met elkaar verbonden.

Exterieur van de drie gebouwen in 1950.

In 1919 werd er een nieuwe kapokfabriek gebouwd. De Gebroeders van den Bergh gingen zich naast watten en kleden nu ook bezig houden met de fabricage van tapijten. Enkele functies hiervoor werden ondergebracht in dit nieuwe kantoorgebouw aan de Spoorstraat.

2.2 *Bouwgeschiedenis*

In 1919 werd het nieuwe kantoorgebouw aan de Spoorstraat gebouwd. Door de groei van het bedrijf was een groot kantoorgebouw met een monsterzaal noodzakelijk. De representatieve directiekamers onderstrepen de voorspoed en de betekenis van het bedrijf.

Het kantoorgebouw werd ontworpen door de bekende Nijmeegse architect Oscar Leeuw. Leeuw had al meerdere gebouwen (productiegebouwen en woonhuizen) voor de familie Van den Bergh ontworpen. Aan de linkerkant van het kantoorgebouw werd een kleine dienstwoning/portierswoning gerealiseerd.

Het ontwerp heeft een rijke, zorgvuldig gedetailleerde en door oriëntaalse motieven geïnspireerde architectuur. Dit sloot aan bij de productie van het bedrijf. Sinds 1916 werden hier namelijk ook tapijten en meubelstoffen, vaak met oosterse dessins, geproduceerd. Voor de decoratieve elementen in zijn ontwerp schakelde Oscar Leeuw vaak zijn broer Henri jr. in. Na diens dood in 1920 werd de beeldend kunstenaar Huib Luns hiervoor ingeschakeld. Oscar Leeuw combineerde vaak moderne ontwerpprincipes en constructieve aspecten met historische motieven.

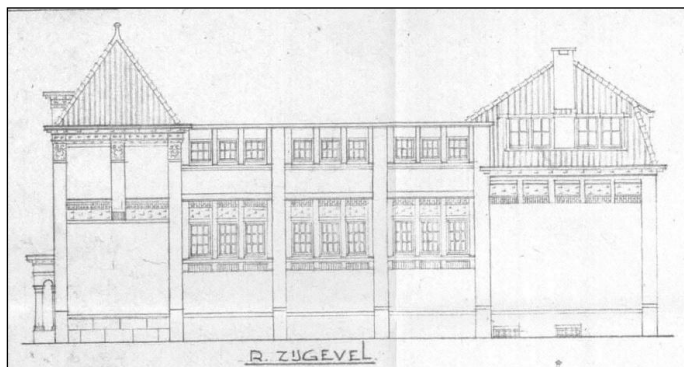
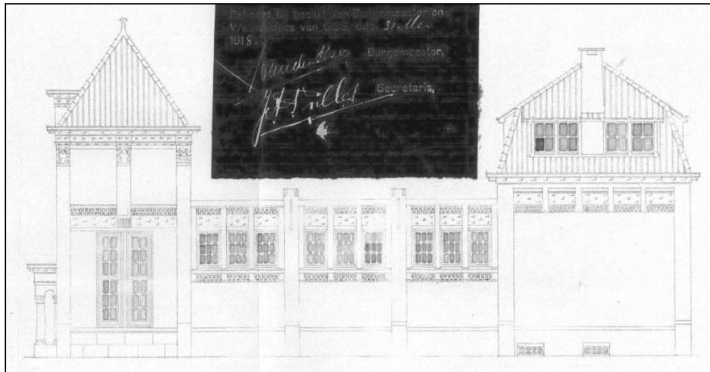
In het kantoorgebouw en de portierswoning zijn duidelijk invloeden van het zakelijk expressionisme terug te vinden. Zo kreeg het gebouw een heldere massaopbouw met een compartimentering van de bouwdelen en functies. De infrastructuur binnen het complex is doelmatig opgezet. Het gebouw heeft tevens een heldere gevelindeling.

Er zijn echter nog veel historische elementen in het gebouw terug te vinden. Zo is er nog een hoge natuurstenen plint toegepast en heeft het gebouw een pilasterstelling met kapitelen en is er een zware klassieke goot op klossen aangebracht. De ingangspartij bestaat uit klassieke hoekzuilen. De voorgevel van het kantoor doet denken aan een rijke stadswoning uit de periode van het Hollands classicisme. De vensters van de portierswoning verwijzen eveneens naar het Hollands classicisme. De vensterindeling verwijst naar de middeleeuwse kruisvensters door de toepassing van bovenlichten, bestaande uit kleine raampjes en bij de onderste vensters traditionele luiken.

De rijke uitstraling van de voorgevel werd ook doorgevoerd in het interieur. Ook hier werd de combinatie van moderne stijlen (zoals art deco) gecombineerd met historische vormen, bijvoorbeeld in de kantoorzaal. De beide directiekamers werden in een rijke Hollandse renaissance stijl uitgevoerd. De monsterzaal was daar in een meer oriëntaalse stijl uitgevoerd. Dit sloot weer aan bij de producten die hier lagen. Na ontmanteling bleek de hal oorspronkelijk een tegelvloer te hebben gehad.

Rechtsonder: portierswoning in 1972. Boven de oude situatie en onder de nieuwe situatie.

Verbouwing ca. 1925 (vóór 1931)

Ongeveer in 1925 werd het kantoorgebouw vergroot met een éénlaags aanbouw tegen de oostelijke zijvleugel. Het voorste deel van deze aanbouw werd in dezelfde stijl als het kantoorgebouw uitgevoerd. Via deze aanbouw was tevens de naastgelegen directeurswoning bereikbaar.

Rond 1926 is de dienstwoning vergroot met een serre aan de voorzijde. Tevens is er in het linkerdeel een venster op de verdieping aangebracht, gelijk aan die van het rechterbouwdeel. De dienstwoning kreeg hierdoor op de begane grond een extra kamer en op de verdieping kon een badkamer worden gerealiseerd.

Nieuwe monsterzaal in 1939

Rond 1939 werd het centrale bouwdeel verhoogd, boven de oude kantoorzaal werd een nieuwe monsterzaal gebouwd. Deze sloot aan de noordzijde aan op de kap van de oude monsterzaal in de achterbouw. De verhoging is overigens anders uitgevoerd dan op de uit die tijd bewaarde bouwtekeningen staat afgebeeld.

Om bovenliggende monsterzaal te ondersteunen waren extra stalen I-balken nodig.¹ Deze werden tegen het bestaande plafond van de kantoorzaal aangebracht. Waarschijnlijk is gelijktijdig met de balken een nieuw plafond gerealiseerd. Omdat dit plafond lager zat dan het oorspronkelijke plafond vielen de sierbogen en vensters deels achter het nieuwe plafond. Deze werden daarom verwijderd. Op de plek van de vensters kwamen nieuwe smalle vensters.

Verbouwing ca. 1960

De vensters van de nieuwe monsterzaal op de verdieping van de centraalbouw werden vervangen door de huidige brede vensters met 8-ruits ramen. Deze werden wat lager geplaatst dan de oude kleine vensters. In 1961 werd het gebouw aan de achterzijde uitgebreid. De vroegere achteringang met aansluitend achtergeveltje van een spreekkamer kwamen hierbij te vervallen. Op deze plaats werd een moderne entree gerealiseerd.

Verbouwing ca. 1970-1975

Tussen 1970-1975 is het interieur van het kantoorgebouw gemoderniseerd. De vroegere kantoorzaal verloor alle oorspronkelijke interieurelementen en decoratieve afwerkingen.

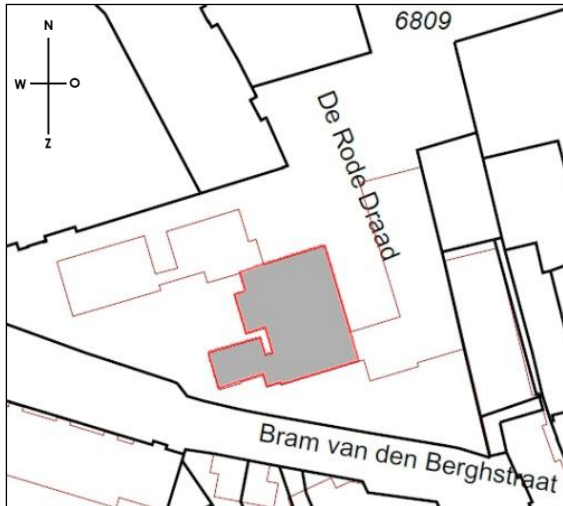
De portierswoning is in 1972 ingrijpend gewijzigd. Het dak is verhoogd; beide bouwdelen zijn met elkaar verbonden doordat de entree naar voren is gebracht en de gevel van de verdieping is doorgetrokken; de balustrade van de serre is gewijzigd; de vensters zijn gewijzigd.

¹ Er zijn uiteindelijk zes balken aangebracht, terwijl er op de bouwtekening uit 1939 slechts twee stonden ingetekend.

HYLKEMA
CONSULTANTS

ARCHITECTUUR
ERFGOED
HERONTWIKKELING

Kadastrale situatie en luchtfoto van het kantoorgebouw en portierswoning van BergOss. Onder de voorgevels van beide gebouwen (links de portierswoning).

3.1 *Inleiding*

Dit derde hoofdstuk beschrijft het pand in bouwhistorische termen. Onder 'stedenbouwkundige situatie' en 'exterieur' worden slechts kort de belangrijkste kenmerken en wijzigingen besproken. Hundermark heeft hier in zijn rapport uitgebreid en secuur aandacht aan besteed. Het interieur wordt iets uitvoeriger besproken omdat hier nieuwe inzichten zijn verworven.

3.2 *Stedenbouwkundige situatie*

Zowel het kantoorgebouw als de naastgelegen portierswoning volgt niet de rooilijn van de Bram van den Berghstraat. Het gebouwencomplex volgt de verkaveling van de fabrieksgebouwen die achter het kantoorgebouw stonden.

De Bram van den Berghstraat heette oorspronkelijk de Spoorstraat en liep vanaf de Spoorlaan (deze loopt parallel aan het spoor) naar de Oostwal, de oude omwalling rond de binnenstad.

3.3 *Exterieur*

3.3.1 Bouwmassa

Het kantoorgebouw is opgetrokken in schoon metselwerk en telt twee bouwlagen. Het kantoorgebouw is onderkelderd en samengesteld uit meerdere bouwvolumes. De gevels van de verschillende bouwvolumes kennen ieder hun eigen vormgeving. Het voorste deel heeft een samengesteld schilddak, gedekt met tuile-du-Nord pannen. Het tussenlid heeft een plat dak en het achterste gedeelte heeft een geknikt tentdak, gedekt met pannen.

Enkele latere uitbreidingen aan de achterzijde (noordwestzijde) zijn recent gesloopt.

3.3.2 Gevels

Voorbouw

De gevels zijn opgetrokken in bruinrode baksteen met siermetselwerk. Tussen de vensterassen van de voorgevel bevinden zich lisenen welke afgesloten worden met een art-nouveau-achtige ornamentiek. Aan de rechterzijde van de voorgevel is in 1925 een eenlaags bouwdeel toegevoegd. Dit is in hetzelfde materiaal en vormgeving gedaan als de reeds bestaande voorgevel. Het venster is origineel en zat oorspronkelijk in de zijgevel. Het voorste bouwdeel wordt afgesloten met een overhangende en verspringende gootlijst op klossen. De ingangspartij bestaat uit Toscaans-Dorische zuiltjes, een natuurstenen trap en houten vleugeldeuren. De bovenlichten van de vensters in de voorgevel zijn vernieuwd, de ruitindeling van de vensters zijn nog wel origineel. Het gietijzeren schild aan de linkerzijde van de voorgevel was oorspronkelijk aangebracht op de middelste liseen (ter hoogte van de eerste verdieping), net boven een vlaggenmast.

H
CO

Boven: linkerzijgevel van het kantoorgebouw en de achtergevel van de portierswoning. Daaronder links: dichtgezette vensters in de linkerzijgevel (hal) en rechts de nieuwe aanbouw aan de rechterzijde met op de achtergrond de oude monsterzaal en het verhoogde dak t.b.v. van de nieuwe monsterzaal. Onder: de voorgevel van de portierswoning en de blootgelegde draagconstructie van de kantoorzaal. Geheel onder de ontmantelde monsterzaal.

Centraalbouw

Tegen de rechterzijgevel is een eenlaags aanbouw geplaatst (deels in 1925 en deels rond 1970). Het geveldeel van de voorbouw is net als de voorgevel geleed door lisenen, de tussenliggende gevel heeft echter geen vensters, maar is blind uitgevoerd. Het verhoogde centrale bouwdeel heeft drie grote rechthoekige stalen vensters (1960). De vensters in de benedenzone zijn dichtgemetseld en vervangen door een lagere reeks liggende vensters. Het oorspronkelijke siermetselwerk is nog wel aanwezig.

Aan de linkerzijde van de centraalbouw is het siermetselwerk nog aanwezig. De gevelopeningen in de gang naast de kantoorzaal zijn dichtgezet. De vensters van de kantoorzaal zijn in 1939 gewijzigd. De in 1939 gebouwde monsterzaal (1^e verdieping) heeft eenvoudige bakstenen lisenen en zesruits vensters (ca. 1970-1975).

Achterbouw

Het mansardedak van de achterbouw is voorzien van brede dakkapellen. De dakramen (m.u.v. van achterzijde) zijn met eterniet-leien dichtgezet. De nieuwbouw die in 1961 tegen de achtergevel was gerealiseerd is inmiddels gesloopt. Om de gevel te beschermen tegen regen is hier plaatmateriaal aangebracht.

Portierswoning

De portierswoning is diverse malen verbouwd. Dit is met name af te lezen aan de voorgevel. Het meest rechter deel (begane grond en helft van de verdieping) is het oude metselwerk uit 1918. De erker aan de linkerzijde is in 1926 toegevoegd en de verhoging van de verdieping is het resultaat van de verbouwing in 1972. De gevel wordt afgesloten met een witgeschilderde houten plint.

3.4 Constructie

3.4.1 Kelder

De kelder heeft geen bijzondere constructie.

3.4.2 Draagconstructie

De constructie bestaat in het algemeen uit dragende muren met een enkelvoudige balklaag. De grote kantoorzaal op de begane grond heeft ijzeren I-balken. Op de verdieping (links achter) is de constructie versterkt met liggende ijzeren I-balken. Deze balken zijn net boven het oude vloerniveau aangebracht.

In het achterste bouwdeel van de verdieping (rechterdeel) bevindt zich een afwijkende constructie. Acht houten kolommen met galerijconstructie staan hier in een kleine hoge zaalruimte. De constructie is aangetast door latere wijzigingen, zo is o.a. de galerij verwijderd en is de onderzijde van de kolommen verminkt. Hundermark heeft in zijn rapport een reconstructie gemaakt. Inmiddels is de oude constructie echter in het zicht gebracht. De kolommen zijn versierd met moorse boogjes en houten kapitelen met getrap gesneden zijden en gesneden decoraties (diamantkopjes). Van twee van de acht kolommen mist de onderzijde. Tevens mist de vloer van de tussenverdieping.

H
CO

Linkerkolom: ontmantelde hal, tegeltabelau (1919) en cassettenplafond in de directiekamer. Rechterkolom: doorkijkje door de porte-briséé met dubbele schuifdeuren tussen beide directiekamers. Op de achtergrond de haard. Daaronder één van de directiekamers, links heeft een kast gestaan deze is niet meer aanwezig. Onder: detail van lambrisering met schakelaars.

3.4.3 Kapconstructie

De kap van het voorste bouwdeel bestaat uit drie eenvoudige schaarspanten met makelaar en klossen onder de gordingen. Bij het bakstenen attiek boven de voorgevel is een horizontale houten aankapping op het hoofddak aanwezig. De kap is geheel beschoten. Van de kapconstructie van het achterste bouwdeel is nauwelijks iets zichtbaar. Alleen van enkele jukbenen zijn de onderste delen zichtbaar in de ruimte van de voormalige monsterzaal.

3.5 Interieur

Sinds de vorige bouwhistorische opname (Hundertmark, 2002) is het interieur van het kantoorgebouw op verschillende punten gewijzigd. Doordat latere tussenmuren zijn gesloopt en wandafwerkingen zijn verwijderd is de oorspronkelijke indeling beter zichtbaar. Op pagina 25 staan de plattegronden weergegeven.

Begane grond

Aan de linkerzijde loopt een brede hal (met dichtgezette vensters). Vanuit deze hal is de kantoorzaal (rechts) bereikbaar en liggen aan de achterzijde de toiletten (links) en een kleine gang aan de achterzijde van de kantoorzaal. Via deze gang zijn de twee directiekamers en de kantoorzaal bereikbaar. Twee trappen aan de linkerzijde van de hal geven toegang tot de bovenliggende verdieping (één naast de portierskamer en één naast de toiletten). Aan de voorzijde rechts lag de portierskamer, welke eveneens bereikbaar is vanuit de hal. Naar achter toe versmalt de hal, aan de achterzijde komt hij uiteindelijk uit bij de achterdeur.

Vloeren: Vanwege recente sloop/strip-activiteiten is er goed zicht op het oorspronkelijke gebouw. Zo is onder andere te zien dat de hal vroeger een tegelvloer heeft gehad. In de directiekamers is de oude parketvloer in visgraatmotief nog aanwezig. Dit geldt eveneens voor een deel van de grote kantoorzaal. In de toiletten (NW) zijn nog enkele vloertegels uit de bouwtijd (zeshoekige witte tegeltjes met rode randen). De portierskamer heeft een granito vloer.

Plafonds: In bijna alle ruimten zijn de eenvoudige stucplafonds recent verwijderd. In de beide directiekamers zitten houten casettenplafonds, het is niet zeker of het hier om het oorspronkelijke plafond gaat of om een latere invulling.

Interieurelementen: De (restanten) van deurlijsten, vensteromlijsting en paneeldeuren en marmeren neutjes zijn bij veel vertrekken nog aanwezig. De directievertrekken aan de achterzijde zijn het meest in authentieke staat. Originele elementen zijn de paneeldeuren met hang- en sluitwerk, de houten lambrisering, wanden met lijsten, betimmering rond de vensters, houten cassetteplafonds, radiatorkasten met balusters en vensterbanken, parketvloer, wandkasten met paneeldeuren, schouw met houten omtimmering, bakstenen en gestucte onderdelen, haardplaat, porte-brisée met dubbele schuifdeur, historisch hang- en sluitwerk bij deuren en ramen. In de grote kantoorzaal staat een kluis van firma "Herm.Hansen Köln a RH".

Verdieping

Op de verdieping van de voorbouw is een keuken, toilet, overloop en grote lunchkamer. Tegen de oostgevel heeft ooit een slaapkamer gezeten. Via een trapje is de later gerealiseerde zaalruimte (nieuwe monsterzaal) boven het centrale bouwdeel bereikbaar. In de achterbouw bevindt zich de oude monsterzaal. Het venster van de oude monsterzaal is in 1939 ten behoeve van de nieuwe monsterzaal dichtgezet met een verticale muur. De galerijconstructie is nog deels aanwezig.

Na verwijdering van de wandafwerking is goed te zien dat er verschillende wijzigingen hebben plaatsgevonden. Zo is er ooit een doorgang geweest tussen de keuken en lunchkamer, deze is later dichtgezet. Ook in de wand tussen de lunchkamer en nieuwe monsterzaal zijn enige wijzigingen te zien. In de lunchkamer bevindt zich een parketvloer in visgraatmotief. Niet alleen het verlaagde plafond, maar ook het originele stucplafond en de deuromlijstingen zijn verwijderd.

Voormalige lunchkamer met de dichtgezette doorgang richting de keuken.

De oude monsterzaal met restanten van de galerijconstructie.

4.1 Inleiding

Op basis van voorgaande hoofdstukken is inzicht verworven in de bouwgeschiedenis van het BergOss kantoor en naastgelegen portierswoning. Met dit inzicht wordt in dit hoofdstuk een waardering gegeven van de monumentwaarden van het complex. Deze waardering volgt de in 2009 gewijzigde richtlijnen voor Bouwhistorisch onderzoek, opgesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, de Stichting Bouwhistorie Nederland, de Vereniging Nederlandse Gemeenten, het Atelier Rijksbouwmeester en de Rijksgebouwendienst.

In paragraaf 4.2 wordt een externe waardestelling gegeven, waarbij per onderdeel een korte toelichting volgt, als verantwoording voor de toegekende monumentwaarde. Bij elke deelwaardering wordt rekening gehouden met de criteria gaafheid en zeldzaamheid. Aan de hand van de externe waardestelling kan worden gekeken in welke mate het gebouw monumentwaarde heeft en waar deze aan te danken is. Deze waarderingscriteria worden ook door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed toegepast bij de bepaling of een pand monumentale waarden heeft.

In paragraaf 4.3 worden de externe monumentwaarden vertaald naar een interne waardestelling. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen indifferente, positieve en hoge monumentwaarde. Er wordt gekeken naar de relatieve waarde van de verschillende onderdelen van het object. Een interne waardestelling geeft inzicht in de monumentale opbouw van het object en biedt kansen bij ruimtelijke opgaven zoals herbestemming.

4.2.1 Externe waardestelling

Algemeen historische waarde	Laag	Neutraal	Positief	Hoog
<i>(a) Als uitdrukking van een culturele, sociaal economische of geestelijke ontwikkeling.</i>				X
<i>(b) Als uitdrukking van een geografische, landschappelijke of bestuurlijke ontwikkeling.</i>		X		
<i>(c) Als uitdrukking van een technische of typologische ontwikkeling.</i>			X	
<i>(d) Wegens innovatieve waarde of pionierskarakter.</i>			X	

(a) Het kantoorgebouw is van belang voor de uitdrukking van een belangrijke bedrijfstak en periode in de sociaal-economische

- ontwikkelingsgeschiedenis van Oss. De BergOss fabriek was samen met enkele andere fabrieken van grote betekenis voor de industriestad Oss.
- (b) Het kantoorgebouw sluit niet aan bij een geografische, landschappelijke of bestuurlijke ontwikkeling.
- (c) Deze positieve waarde is deels te danken aan de architectuur en deels aan de functie en betekenis van het gebouw. Het kantoorgebouw staat voor een periode van grote industriële bloei en het begin van een nieuwe koers, waarbij het bedrijf zich ging richten op het ontwerpen en produceren van tapijten, meubelstoffen en ander textiel. Hiermee verwierf BergOss internationale faam. Het kantoorgebouw was op deze nieuwe functie ingericht. Er was een uitgebreide kantoorafdeling, representatieve directiekamers en een opvallende monsterzaal.
- (d) De innovatieve waarde ligt met name in de functie van het gebouw.

De algehele score voor de algemene historische waarden is positief.

Ensemblewaarde	Laag	Neutraal	Positief	Hoog
(a) Als essentieel onderdeel van een groter geheel dat cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en stedenbouwkundig van (inter)nationale betekenis is.			X	
(b) Wegens de situering, verbonden met de ontwikkeling/uitbreiding van een streek, stad of wijk.				X
(c) Wegens de wijze van verkaveling/inrichting/voorzieningen.			X	
(d) Voor het aanzien van een streek, stad, dorp of wijk.				X
(e) Wegens de hoge kwaliteit van de bebouwing en de historisch-ruimtelijke relatie met groenvoorzieningen, wegen, wateren en/of de bodemgesteldheid.	X			

- (a) Door de verschillende grootschalige bedrijfscomplexen zoals BergOss onderging Oss een ingrijpende stedenbouwkundige ontwikkeling. Deze ontwikkeling is met name van lokale betekenis en heeft daarom geen hoge maar een positieve monumentwaarde.
- (b) Het kantoorgebouw is verbonden met de industrialisatie van Oss en de daarbij behorende ruimtelijke ontwikkeling.

- (c) Het kantoorgebouw volgt niet de verkaveling van de Bram van den Berghstraat, maar van de achterliggende (industriële) bebouwing. Deze bebouwing is tegenwoordig niet meer aanwezig.
- (d) Het kantoorgebouw met zijn opvallende bouwmassa, geveldetailering en materiaalgebruik is een sterk beeldbepalend element in de Bram van den Berghstraat. De naastgelegen portierswoning draagt bij aan het historische ensemble.
- (e) Er is (momenteel) geen relatie met de groenvoorziening, wegen, water of bodemgesteldheid. Derhalve is er op dit punt een lage waarde gegeven.

De algemene ensemblewaarde is positief tot hoog.

Architectuurhistorische waarden	Laag	Neutraal	Positief	Hoog
<i>(a) Voor de geschiedenis van de architectuur.</i>			X	
<i>(b) Voor het oeuvre van de architect.</i>				X
<i>(c) Wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp.</i>				X
<i>(d) Wegens de ornamentiek.</i>				X
<i>(e) De interieurafwerking (in samenhang met het exterieur).</i>				X

- (a) Het representatieve kantoorgebouw sluit in opzet, functionele geleiding en het architectonisch programma goed aan bij de ideeën over representatieve kantoorgebouwen in deze periode. Het is niet vernieuwend, daarom geen hoge maar een positieve monumentwaarde.
- (b) Het kantoorgebouw en bijbehorende portierswoning zijn ontworpen door de bekende Nijmeegse architect Oscar Leeuw. Het vormt een belangrijk onderdeel binnen diens oeuvre. De stijl, uitvoering en decoratieve afwerking kunnen gezien worden als een typisch product van Leeuw.
- (c) Het kantoorgebouw heeft een rationele functionele indeling, welke ondanks latere wijzigingen nog herkenbaar is gebleven. Het kantoorgebouw is een doordachte menging van moderne zakelijk-rationele ontwerpprincipes, eigentijdse decoratieve en expressionistische stijlvormen en een uitgesproken historiserende vormtaal, die vooral in het interieur op verschillende plaatsen op vernieuwende wijze werd toegepast. Vooral in het exterieur is het karakter van het gebouw goed bewaard gebleven.
- (d) De ornamentiek van het exterieur is goed bewaard gebleven en draagt in belangrijke mate bij aan de monumentwaarde van het kantoorgebouw.
- (e) Zeer bijzonder en typologisch zeldzaam is de combinatie van monsterzaal (historische galerijconstructie) en kap. De opzet en decoratieve afwerking met oriëntaals karakter sluiten naadloos aan op de functie van toonzaal voor oosterse tapijten en meubelstoffen.

De algemene score voor de architectuurhistorische waarde is hoog.

Bouwgeschiedenis	Laag	Neutraal	Positief	Hoog
(a) Voor de geschiedenis van de bouwtechniek.		X		
(b) Vanwege de afleesbaarheid van de bouwgeschiedenis (historische gelaagdheid).		X		
(c) Wegens het materiaalgebruik.			X	

- (a) Voor de geschiedenis van de bouwtechniek heeft het kantoorgebouw (en de portierswoning) een neutrale waardering omdat er geen bijzondere technieken zijn toegepast.
- (b) Het kantoorgebouw (en ook de portierswoning) hebben enige historische gelaagdheid. De hoofdopzet is echter uit 1919 en latere wijzigingen doen over het algemeen afbreuk aan de architectuurhistorische waarden.
- (c) Het materiaalgebruik (verschillende steensoorten, metselverbanden, siermetselwerk en voegwerk, maar ook toepassing van natuur- en kunststeen) van exterieur en interieur zorgen voor een positieve waardering.

De algehele score voor de bouwhistorische waarden is neutraal.

Gebruikshistorie	Laag	Neutraal	Positief	Hoog
(a) Vanwege de ordening, samenhang of inrichting van gebouwen of ruimten, passend bij een (historische) functie, gebruik of productie in het object.				X
(b) Vanwege een (historische) functie, gebruik of productie.				X
(c) Als herinnering aan een historische gebeurtenis of prominente gebruiker/opdrachtgever.				X

- (a) Zowel het exterieur als het interieur zijn specifiek afgestemd op de representatieve functie (o.a. ornamentiek) en de verkoop van oriëntaalse tapijt (monsterzaal).
- (b) Het kantoorgebouw van BergOss kan tot de belangrijkste overblijfselen van Oss' industriële verleden worden gerekend.
- (c) De meeste oude fabrieksgebouwen in Oss zijn inmiddels gesloopt, dit geldt ook voor de meeste gebouwen die bij de BergOss-fabriek behoorden. Het kantoorgebouw is daarom een belangrijk aandenken aan het industrieel verleden van Oss (en de spoorbuurt).

Bovendien herinnert het kantoorgebouw aan de prominente industriële familie Van den Bergh.

De algehele score op de deelwaardering Gebruikshistorie is hoog.

4.2.2 *Samenvatting externe monumentwaarde*

In onderstaande tabel wordt een samenvatting gegeven van de aangetroffen externe monumentwaarde. Hierbij zijn de criteria gevolgd die o.a. de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aan de waardering van monumenten stelt.

	Laag	Neutraal	Positief	Hoog
1 - Algemene historische waarden			X	
2 – Ensemblewaarden				X
3 – Architectuurhistorische waarden				X
4 – Bouwhistorische waarden		X		
5 – Gebruikshistorie				X

Bij herbestemming van het complex dient met name rekening te worden gehouden met de elementen die de architectuurhistorische waarden en waarden van gebruikshistorie bepalen. Tevens dient rekening te worden gehouden met de ensemblewaarde en de algemene historische waarden.

4.3 *Interne monumentwaarde*

Bij de interne monumentwaarde wordt gekeken naar de elementen van het gebouw waarin bovenstaande externe waardestelling is terug te vinden. Bij deze waardering wordt onderscheid gemaakt tussen een indifferente, positieve en hoge monumentwaarde. In de samenvatting worden deze monumentwaarden in kleur in plattegronden van het gebouw weergegeven. Een **indifferente monumentwaarde** wordt gegeven aan onderdelen of latere toevoegingen die niet bijdragen aan de herkenbaarheid van het object. Een **positieve monumentwaarde** kan worden toegekend aan onderdelen die in enige mate bijdragen aan de herkenbaarheid van het object. Instandhouding is gewenst, maar wijzigingen, aantastingen of verwijdering van het onderdeel met deze waarde is voorstelbaar indien een afweging van belangen daartoe aanleiding geeft. Bij herbestemming moet soms fysiek in het pand worden ingegrepen om een nieuwe functie mogelijk te maken. Deze nieuwe ingrepen dienen terughoudend en beperkt van karakter en omvang te zijn.

Een **hoge monumentwaarde** wordt toegekend aan die onderdelen die de karakteristieke vorm of de essentie van het betreffende object in zich dragen. Deze onderdelen dragen in hoge mate bij aan de herkenbaarheid van het object en behoud van die onderdelen wordt daarom noodzakelijk geacht.

4.3.1 *Kantoorgebouw*

Exterieur

De *bouwmassa* van het kantoorgebouw heeft een *hoge monumentwaarde*. Deze monumentwaarde wordt bepaald door de herkenbaarheid van de verschillende bouwonderdelen, de indeling en afwerking van de dakschilden van de achterbouw, gesloten karakter van de dakschilden van de voorbouw. Ook de pannenbedekking, pironen, houten windveren en goten hebben een hoge monumentwaarde. De latere aanbouw aan de rechterzijde (achter) heeft een indifferente monumentwaarde.

De gevels hebben voor wat betreft de oorspronkelijke opzet een hoge monumentwaarde. Deze waarde is te danken aan de massa, geleding, gevelindeling en ornamentiek. Het karakteristieke van de voorgevel is het open karakter met grote vensters en monumentale ingangspartij. Dit geldt eveneens voor de nog authentieke vensters en deuren (voor wat betreft de vensters gaat het hierbij om het materiaalgebruik, maatvoering en verhoudingen).

De verhoging van het centrale bouwdeel heeft een indifferente monumentwaarde. Hoewel deze verhoging onderdeel uitmaakt van de bouwgeschiedenis van het pand, draagt deze niet bij aan de monumentwaarde ervan. Een ander element met een indifferente monumentwaarde is de aanbouw tegen de rechterzijgevel (m.u.v. het voorste deel welke een hoge monumentwaarde heeft).

Constructie

De hoofdconstructie van dragende muren en balklagen heeft een positieve monumentwaarde. Ditzelfde geldt voor de kapconstructie in de zolderverdiepingen van de voorbouw en achterbouw.

De houtconstructie van de oude monsterzaal (verdieping, achterdeel) heeft een hoge monumentwaarde. De gesneden houten stijlen met kapitelen en rondgaande dekbalk dragen hier aan bij.

Interieur

De functionele ruimtelijke indeling van het kantoorgebouw (bestaand uit een hal met links de ondersteunende vertrekken en rechts een grote kantoorruimte en directiekamers in de achterbouw) heeft een hoge monumentwaarde. De indeling/structuur van de toiletruimten op de begane grond heeft een positieve monumentwaarde. Dit geldt ook voor de indeling van de trappenhuizen en de indeling van de verdieping (voorbouw en aanbouw in noordwestelijke hoek)

Elementen met een hoge monumentwaarde:

Begane grond:

- Tegeltableau 1919
- Herdenkingsplaquette slachtoffers WOII
- Directievertrek: kozijnen met lijsten en omlijstingen, paneeldeuren met hang- en sluitwerk. Houten lambriseringen, wanden met lijsten, betimmeringen rond de vensters, houten cassetteplafonds, radiatorkasten met balusters en vensterbanken, parketvloeren, wandkasten met paneeldeuren, schouw, haardplaat, porte-brisée met dubbele schuifdeuren. Historisch hang- en sluitwerk bij deuren en ramen.

Elementen met een positieve monumentwaarde:

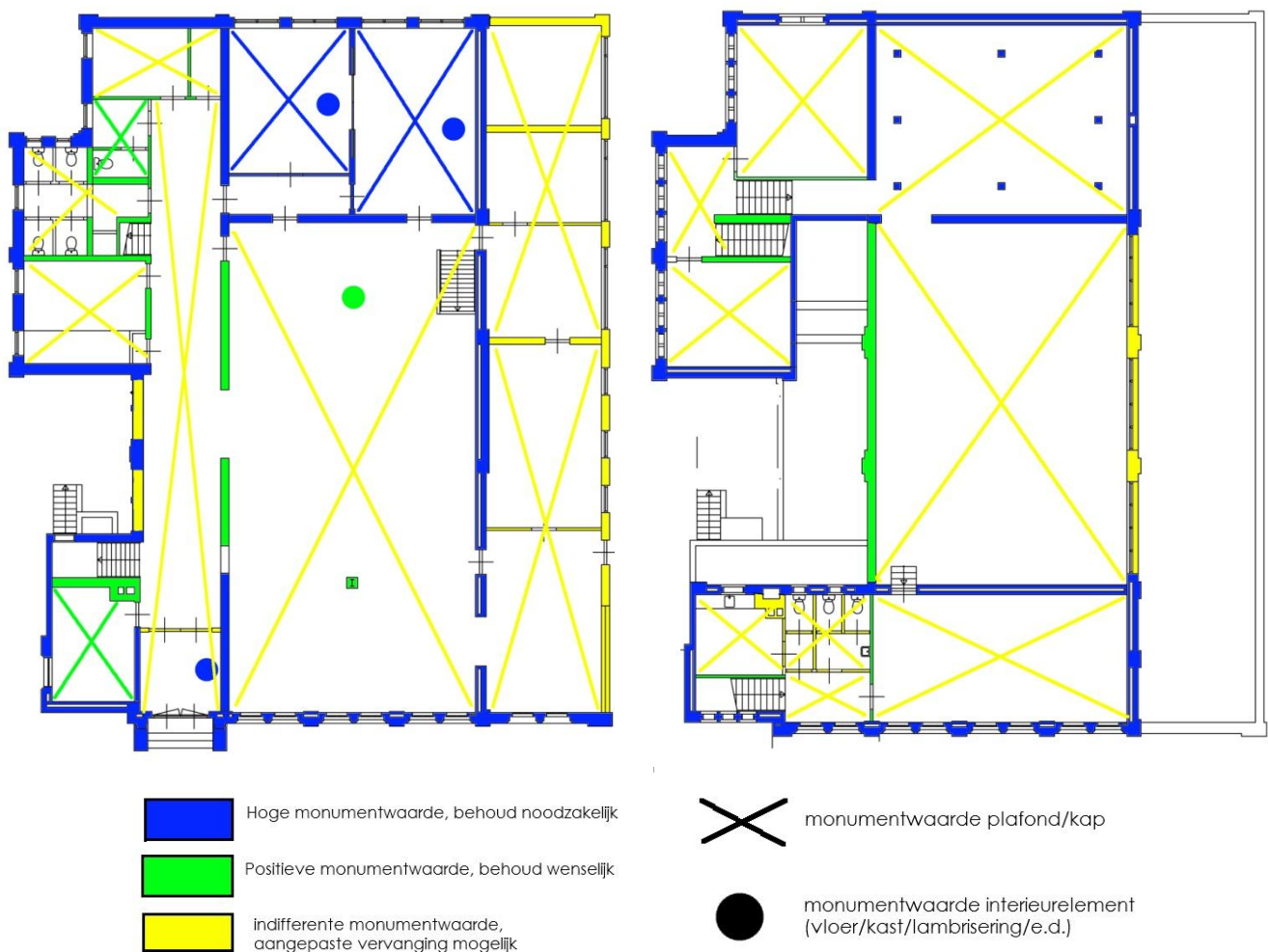
- Toiletten begane grond (tegels, kozijnen, deuren, stucplafond, plafondlampen)
- Portierskamer: granitovloer, stucplafond, deurlijsten, vensteromlijsting.

4.3.2 Portierswoning

Het exterieur (en interieur) van de portierswoning is sinds de bouw meerdere malen gewijzigd. Alleen vanwege de gebruiksfunctie en ensemblewaarde heeft het gebouw enige monumentwaarde. Deze monumentwaarde is daardoor terug te vinden in de bouwmassa. De gevels en interieurelementen hebben een indifferente monumentwaarde.

4.4 Samenvatting

De aangetroffen interne monumentwaarde kan vertaald worden in onderstaande plattegronden. De waarderingsplattegronden kunnen niet los worden gezien van de tekst in bovenstaande paragrafen.

HYLKEMA
CONSULTANTS

ARCHITECTUUR
ERFGOED
HERONTWIKKELING

Het kantoorgebouw van BergOss dankt zijn monumentwaarde met name aan de gebruiksgeschiedenis, architectuurhistorische waarde en ensemblewaarde. Deze waarden zijn niet alleen terug te vinden in het exterieur, maar ook in de ruimte indeling, de directiekamers en de oude monsterzaal.

Dichtgezette vensters in de linker zijgevel (begane grond) kunnen weer open gemaakt worden; om zodoende voor voldoende lichttoetreding in de hal te zorgen. Aangeraden wordt de oude roede-indeling opnieuw toe te passen. In de rechterzijgevel kunnen vensters met een zelfde indeling worden geplaatst.

Na ontmanteling van het gebouw bleken (vergeleken met de situatie in 2002) weinig nieuwe elementen met een monumentale waarde te zijn aangetroffen. Als enige aanvulling kan genoemd worden de granitovloer in de portierskamer en aanwijzingen dat er oorspronkelijk een tegelvloer in de hal en een parketvloer in de kantoorzaal hebben gezeten. Door het verwijderen van één van de later aangebrachte muren in de grote kantoorzaal staat er een kluis midden in de ruimte. Kluizen waren een vast onderdeel van kantoren uit het begin van de 20ste eeuw, omdat het hier echter om een later aangebracht exemplaar gaat is behoud niet nodig. Oorspronkelijk bevond de kluis zich in de kelder.

De beide directiekamers dienen zoveel mogelijk in hun oude staat te worden gerestaureerd. Dit geldt tevens voor de radiatoren, lichtschakelaars en het hang- en sluitwerk. Sinds de opname in 2002 zijn beide kamers beschadigd geraakt en niet meer volledig intact. Een deur is beschadigd, hang- en sluitwerk is niet altijd meer aanwezig en de kast in de linkerkamer is verwijderd.

De portierswoning (valt buiten de monumentale bescherming) is sterk gewijzigd en heeft enkel als bijgebouw enige monumentwaarde. Vanwege de ingrijpende wijzigingen is behoud niet noodzakelijk.

Hylkema Consultants
Katheleine Koornstra
Augustus 2012

HYLKEMA
CONSULTANTS

ARCHITECTUUR
ERFGOED
HERONTWIKKELING

Colofon

Opdrachtgever

Patrimonium BV
Contactpersoon: Ton Kemkens
Maasdijk 29a
5366 AA Megen

Project

Kantoorgebouw en portierswoning
Voormalige BergOss fabriek te Oss

Opdrachtnemer

Hylkema Consultants BV
Contactpersoon: dhr. J. van Zelst
Auteur(s): mw. Drs. A.K. Koornstra
Doelenstraat 20
3512 XJ UTRECHT
(t) 030 2328866
(f) 030 2368294
(i) <http://www.hylkemaconsultants.nl>

Verantwoording

J. Cunen

De nieuwste Geschiedenis van Oss, Drukkerij M.W. van Loosbroek,
Oss, 1939

L. Hollanders en E. Kolen

*Van Cannidassen, kleppers en halve zolen, 18x stones & stories van
Brabants industrieel erfgoed, Erfgoed Brabant, 2011*

H.F.G. Hundertmark

*Bouwhistorisch onderzoek en waardenbepaling voormalig
hoofdkantoor Bergoss te Oss, 2002*

Gemeente Archief Oss

Archief Bouw- en woningtoezicht gemeente Oss
Redengevende omschrijving Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (zie
bijlage)

www.watwaswaar.nl
www.bhic.nl

- historisch kaartmateriaal
- historisch beeldmateriaal

Bijlagen

I - Redengevende omschrijving

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Monumentnummer: 516594

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

T 033 421 74 21
F 033 421 77 99
E info@cultureelerfgoed.nl

Status : Beschermd
Aanwijzingsbesluit : 15-08-2001
Inschrijving register : 22-08-2002
Kadaster deel/nummer : 16419/33

Monumentnaam:
v.m. Bergoss fabriek

Gemeente: Oss Provincie: Noord-Brabant

Plaatselijke aanduiding:
Bram van den Berghstraat 22 5348 JT Oss

Kadastrale gemeente:	Sectie:	Kad.object:	App:	Grondperceel:
Oss	E	6445		

Omschrijving:

Inleiding

In 1919 in opdracht van de firma gebrs. Van den Bergh naar ontwerp van de Nijmeegse architect Oscar Leeuw in vormen van de art nouveau en de neo-rennaissance opgetrokken KANTOORGEBOUW. In de bouwtijd was het gelegen aan de zuidelijke rand van een groot terrein waarop geleidelijk aan de Bergoss fabrieken zouden ontwikkelen. Het pand wordt tegenwoordig aan andere bedrijven verhuurd. Oscar Leeuw was als architect ook verantwoordelijk voor de architectuur van veel van de bedrijfsbebouwing van de firma langs de Oostwal.

Omschrijving

Onderkelderd en samengesteld pand op een ruwweg vierkante grondslag van twee bouwlagen met gevels in schoon metselwerk. Het pand bestaat uit drie gedeeltes: het voorste gedeelte is gedekt met een samengesteld en met tuile-du-Nord dakpannen gedekt schilddak, een tussenlid onder een plat dak en het achterste gedeelte onder een met pannen gedekt, geknikt tentdak. Opvallend ingangsportaal met natuurstenen trap en toscaans-dorische zuiltjes. Op het fries is in reliëf het opschrift kantoor aangebracht. Fraaie houten vleugeldeur met ornamentiek in stijlmotieven en met metalen beslag. Aan de linkerzijde bevindt zich een voormalige portierswoning die in de jaren dertig van de twintigste eeuw verhoogd is. Deze valt buiten de van rijkswege geldende bescherming. Alle gevels hebben recht gesloten gevelopeningen. De vensters hebben schuiframen met roedenverdeling. De voorgevel van het gebouw is symmetrisch

HYLKEMA
CONSULTANTS

ARCHITECTUUR
ERFGOED
HERONTWIKKELING

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

ingedeeld en is opgetrokken boven een natuurstenen plint. De gevel heeft een iets hoger opgetrokken middenrisaliet met een natuurstenen gevelplaquette FA. GEBRs v/d BERGH. De zeer rijke gevel detaillering heeft vorm gekregen middels baksteendecoraties en natuurstenen sierkapitelen van de bakstenen lisenen met Art-Nouveau-achtige ornamentiek. Overhangende en verspringende gootlijst op klossen. In het linkergedeelte van de voorgevel, naast de ingang, is een grote massief gietijzeren plaquette met daarop het koninklijk wapen aangebracht. Inwendig is de indeling van de begane grond bij verschillende verbouwingen enigszins gewijzigd. Van belang zijn met name het tegeltableau dat zich in de entreehal bevindt met daarop in sepia aangebracht een toenmalige voorstelling van het bedrijf en het kantoorgebouw zoals dat er in 1919 uitgezien moet hebben. Verder zijn hierop landschapjes, oudere bedrijfsvestigingen, wapens en initialen aangebracht. Dit tableau is in 1919 door het personeel aan de directie aangeboden bij gelegenheid van het zilveren jubileum van het bedrijf. Voorts zijn de door een schuifdeur van elkaar gescheiden directiekamers van belang. Het interieur van deze kamers is nog vrijwel geheel intact met een eiken lambrisering in neo-renaïssancestijl, een eiken parketvloer en een fraai gedetailleerde schouw met ombouw en blauwgroen geglaazuurde baksteen.

Waardering

Het kantoorgebouw is als bijzondere uitdrukking van zowel een sociaal-economische als een typologische ontwikkeling van algemeen cultuurhistorisch belang. Het kantoorgebouw heeft bijzonder architectuurhistorisch belang vanwege het bijzondere materiaalgebruik en de ornamentiek in met name baksteen, natuursteen hout en tegels. Het kantoorgebouw is van algemeen belang vanwege de hoogwaardige architectonische kwaliteit van de samenstellende onderdelen. Het kantoorgebouw is van algemeen belang vanwege de architectonische en typologische zeldzaamheid.

Hoofdcategorie:
Handel,kant.,opsl, transp.

Subcategorie:
Handel en kantoor

Oorspronkelijke functie:
Kantoorgebouw